

Refik Koraltan'ın Gözüyle Cumhuriyetin İlk Yıllarında Trabzon

Muzaffer Başkaya

Doç. Dr, Trabzon Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı

mbaskaya61@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4593-0979>

MAKALE BİLGİSİ

Makale Türü Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi 21.11.2021

Kabul Tarihi 06.12.2021

Yayın Tarihi 31.12.2021

Doi 10.52003/etut.2021.13

Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi

ETÜT, Sayı: 3, Aralık, 2021, Erzurum/TÜRKİYE

<https://dergi.erasurum.edu.tr/tarih>

Trabzon, in the First Years of Republic from Perspective of Refik Koraltan

Muzaffer Başkaya

Assoc. Prof, Trabzon University, Fatih Faculty of Education, Department of Social Studies Education

mbaskaya61@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4593-0979>

ARTICLE INFORMATION

Article Types Research Article

Received Date 21.11.2021

Accepted Date 06.12.2021

Date Published 31.12.2021

Doi 10.52003/etut.2021.13

Atif-Citation: Muzaffer Başkaya, "Refik Koraltan'ın Gözüyle Cumhuriyetin İlk Yıllarında Trabzon", *ETÜT*, Sayı: 3, Aralık 2021, s. 61-84.

Erzurum Technical University, Faculty of Letter, History Journal

ETUT, Issue: 3, December 2021, Erzurum/TURKEY

<https://dergi.erasurum.edu.tr/tarih>

Refik Koraltan'ın Gözüyle Cumhuriyetin İlk Yıllarında Trabzon

Muzaffer Başkaya

Öz

Refik Koraltan 1938-1939 yılları arasında Trabzon'da valilik görevi yapmıştır. Bölgeyi çok iyi tanıyan Koraltan, Trabzon'da görev yaptığı sırada Dâhiliye Vekâleti'ne gönderilmek üzere Trabzon'un genel durumunu anlatan bir rapor kaleme almıştır. Söz konusu raporda vilayetin ekonomik, sosyal ve kültürel durumunu izah eden Koraltan, Trabzon'un o günkü durumuna ışık tutmuştur.

Trabzon'da görev yaptığı süre boyunca halkın sevgisini kazanan ve oldukça başarılı bir yönetici profili çizen Koraltan, yaptığı faaliyetlerle hemen herkesin takdirini toplamıştır. Kısa süren valilik görevi süresince şehrin ekonomik ve sosyal sorunlarının halledilmesi için çabalayan Koraltan, bu çabanın bir ürünü olarak adı geçen raporu hazırlamıştır. Bu çalışmada 1939 yılında Refik Koraltan tarafından yazılan rapor dışında ayrıca arşiv vesikalarından, döneme ışık tutan Trabzon gazetelerinden ve diğer kaynak eserlerden istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Trabzon, Sosyo-Ekonomik Durum, Dâhiliye Vekâleti, Rapor.

Trabzon, in The First Years of Republic from Perspective of Refik Koraltan Abstract

Refik Koraltan was the Governor of Trabzon between 1938-1939. As a person who knows Trabzon and the region very well, Koraltan wrote a report describing the general situation of Trabzon to be sent to the Ministry of Internal Affairs while he was working in Trabzon. In the said report that explained the province's economic, social, and cultural situation, Koraltan shed light on the current status of Trabzon.

During his time in Trabzon, Koraltan, who won the love of the people and drew a very successful governor profile, gained the appreciation of almost everyone with his activities. Koraltan, who struggled to solve the economic and social problems of the city during his short-term governorship, prepared the report above as a product of this effort. In this study, besides the information written by Refik Koraltan in 1939, archive documents, Trabzon newspapers that shed light on the period, and other sources were also used.

Key Words: Trabzon, Socio-economic Situation, Ministry of Internal Affairs, Report

Giriş

Refik Koraltan, 1889 yılında Sivas'ın, Divriği İlçesi'nde doğdu.¹ İlk ve orta öğrenimini Sivas'ta tamamlayan Koraltan, yüksek tahsil yapmak üzere İstanbul'a gitmiştir. İstanbul Hukuk Fakültesi'nden 28 Temmuz 1910 senesinde hukuk tahsilini tamamlayarak mezun oldu. Refik Bey, ilk evliliğini Mukbile Hanım ile yaptı. Mukbile Hanım, Kilis Kuran Okulu'nda öğretmendi. Bu evlilikten Orhan, Ayhan, Oğuzhan ve Cengizhan adında dört çocuk dünyaya geldi.² Hukuk Fakültesinden mezun olduktan sonra Anadolu'nun birçok yerinde görevler yapan Koraltan, Bursa Bidayet Mahkemesinde Savcı Yardımcılığı Gelibolu Bidayet Mahkemesi Savcılığı, Karaman Savcısı, Bursa Merkez Müddei-i Umumisi (Savcısı), Karaman İstinaf Mahkemesi Müddei-i Umumisi, Konya Divân-ı Harbî Örfî Müddei-i Umumisi ve Fırka Hukuk Müşavirliği, Mersin Emniyet Umûmî Müfettişliği gibi görevlerde bulunmuştur.³

Koraltan 1918 yılında Trabzon Polis Müdürlüğü görevine atanmıştır. Bu sırada Mondros Mütarekesi ile Trabzon'da Pontusçu faaliyetlerin artması üzerine şehrin ileri gelenlerini koordine eden Koraltan, bu bakımdan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti'nin kuruluşuna öncülük edenlerden biridir. Fakat Damat Ferit Hükûmeti, İttihat ve Terakki Hükûmeti tarafından atandığı gerekçesiyle 27 Mart 1919'da Refik Koraltan'ın görevine son verdi. Trabzon dönüşü ve İzmir'in Yunanlar tarafından işgal edildiği günlerde İstanbul'da avukatlık yaptı. Bu günlerde arkadaşı aracılığıyla İttihatçıların İaşe Nazırı Kara Kemal Bey ile tanıştı ve ondan Anadolu'da en çok tanındığı yere gitmesi yönünde tavsiye aldı. Bunun üzerine Anadolu'da millî teşkilatlanmaya katkı sunmak için gerek aile üyelerinden bir kısmının göç ettiği yer olması gerekse askerlik hizmetini yaptığı ve tanındığı bir şehir olması nedeniyle Konya'yı seçti.⁴

Konya'da Kuvayı Milliye Teşkilatı'nı kurma çalışmalarına başlayan Koraltan, İstanbul'da toplanan Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin kapatılmasının ardından 23 Nisan 1920'da Ankara'da açılan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Konya Milletvekili olarak seçilmiştir.⁵ İstiklal Harbi günlerinde Yozgat İstiklal Mahkemesi Reisliği gibi zor bir görevi yerine getirmiştir.⁶ Koraltan'ın 1920'de başlayan ve 15 yıl sürecek olan milletvekilliği görevi 1935 sonrasında sona ermiştir.⁷ Bundan sonra Valilik görevine başlayan Koraltan'ın ilk görev yeri

¹ *TBMM Albümü*, Cilt: 1, Ankara 2010, s. 44.

² Özlem Yıldırım, "Refik Koraltan'ın Trabzon Valilik Görevi (1938-1939)", *International Journal of Social Science*, Sayı: 65, 2018, s. 435.

³ *TBMM Albümü*, Cilt: 1, Ankara 2010, s. 44

⁴ Erol Yüksel, "Refik Koraltan", *Atatürk Ansiklopedisi*, www.ataturkansiklopedisi.gov.tr.

⁵ *TBMM Albümü*, Cilt: 1, Ankara 2010, s. 44

⁶ Yüksel, "Refik Koraltan", *Atatürk Ansiklopedisi*, www.ataturkansiklopedisi.gov.tr.

⁷ Yıldırım, "Refik Koraltan'ın Trabzon Valilik Görevi (1938-1939)", s. 435.

Çoruh (Artvin) idi.⁸ Valilik görevi sırasında enerjik yapısıyla dikkat çeken Koraltan, halka yakın, halkın sorunları ile yakından ilgilenen ve çözümler üreten bir kişilik olarak tanınmıştır.

Refik Koraltan 1938 senesinde Trabzon Valiliğine atanmıştır. Yeni görev yerine hemen ısınan Koraltan, şehrin kronikleşmiş sorunlarının çözümü için harekete geçmiştir. Üçüncü Umum Müfettiş Tahsin Uzer'in yakın desteğini de arkasına alan Refik Koraltan Trabzon'un transit ticarete yaşadığı sorunlara çözüm bulabilmek için çalışmış, kentte yeni üretim alanları kazandırmak için fabrika tesislerinin kurulması için çabalamıştır. Koraltan konuyla ilgili olarak yaptığı bir konuşmada Trabzon'da bir buz fabrikası kurulacağını, bu fabrikanın muhtelif soğuk hava depoları olacağını, İstanbul'a canlı olarak sevk edilen koyun ve inek cinsi hayvanların burada kesilerek soğuk hava depolu vapurlarla İstanbul'a ve Yunanistan'a sevk edileceğini belirtmiştir.⁹

Refik Koraltan, Trabzon'da valilik yaptığı süre boyunca halkın ve kamuoyunun sevgisini kazanmıştır. Fakat Trabzon Valiliği görevi çok kısa sürmüş ve daha sonra Bursa Valiliğine atanmıştır. 1942'de tekrar parlamentoya dönen Koraltan, 1944 sonrasında Celal Bayar ile yakınlaşarak CHP içinde bir muhalefet hareketi başlatmıştır. Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın öncülük ettiği bu muhalif hareket, 7 Haziran 1945 tarihinde verdikleri ve siyasi tarihimize "*Dörtlü Takrir*" olarak geçen bildiri ile CHP içinde bir takım ıslahatlar yapılarak, parti içi demokrasinin tesis edilmesini talep etmişlerdir. Takrir sahipleri; "*bütün dünyada özgürlük ve demokrasi akımlarının geliştiğini, demokratik özgürlüklere uyulma ilkesinin milletlerarası teminata bağlandığı bu günlerde artık Türk halkının da politik hak ve hürriyetlerini bilinçli şekilde kullanacak düzeye geldiğini*" ileri sürerek ilk anayasada hâkim olan demokratik ruhun, bugünkü siyasî hayatta da belirtilmesinin zamanının geldiğini ve bir an önce bunun gerçekleşmesi gerektiğini belirtmişlerdi.¹⁰ Fakat CHP yönetimi takrir sahiplerini sert bir şekilde cezalandırmış ve Refik Koraltan CHP'den ihraç edilmiştir.¹¹ CHP'den ayrılmasının ardından başlattıkları muhalefet çalışmalarını bir parti çatısı altında devam ettirmek isteyen Koraltan ve arkadaşları bu amaçla 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi kurmuşlardır.¹²

1946 sonrası Demokrat Parti'nin taşrada örgütlenmesi için çaba sarf eden Koraltan, bu çabaların karşılığını 1950 seçimlerinde almış, Demokrat Parti Türk siyasi tarihine geçecek büyük bir zafer kazanmıştır. 27 yıllık Tek Parti döneminin ardından iktidara gelen Demokrat Parti'de Celal Bayar Cumhurbaşkanı, Fuat

⁸ *Yeniyol Gazetesi*, 2 Temmuz 1936

⁹ *Yeniyol Gazetesi*, 14 Eylül 1938

¹⁰ Osman Akandere, "Bir Demokrasi Beyannamesi Olarak "Dörtlü Takrir'in" Amacı ve Mahiyeti" *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 9, Konya 2003,s.9-10.

¹¹ "Refik Koraltan Parti Grubundan Çıkarıldı", *Vakit*, 28 Kasım 1945.

¹² "Demokrat Parti Faaliyete Geçti", *Vakit*, 8 Ocak 1946.

Köprülü Dış İşleri Bakanı, Adnan Menderes Başbakan olurken Refik Koraltan da 1950 sonrasında kesintisiz 10 yıl boyunca TBMM Başkanlığı görevini yürütmüştür.¹³ 27 Mayıs müdahalesinin ardından Yassıada'da ölüm cezası verilen 15 kişiden¹⁴ biri olan Koraltan'ın cezası, müebbetle çevrilmiş ve Kayseri Cezaevi'ne gönderilmiştir. Fakat zamanla sağlık sorunlarının artması üzerine 1964'de cezası kaldırılmıştır. Ömrünün son yıllarını sağlık sorunları ile uğraşarak geçiren Koraltan 1974'de hayata veda etmiştir.¹⁵

Türk siyasetinde oldukça renkli bir sima olarak kabul edilen Refik Koraltan, her daim ılımlı siyasetin temsilcisi olmuştur. Bu çalışmada Refik Koraltan'ın 1938-1939 yılları arasında Trabzon Valiliği yaptığı günlerde kaleme alıp Dâhiliye Vekâleti'ne sunduğu raporu ele alınacaktır. Söz konusu raporda Trabzon'un mevcut durumu en ince ayrıntısına kadar anlatılmış ve bir kentin yakın tarihine bu vesileyle ışık tutulmuştur. Söz konusu rapor kendi içinde bazı bölümlere ayrılmıştır. İlk olarak Vilayetin coğrafi mevkii ve vaziyeti başlığıyla Trabzon'un coğrafi özellikleri ortaya konulmuş ardından Trabzon'un iktisadi vaziyeti ve son olarak maarif ve sağlık konuları hakkında bilgiler verilmiştir.

1. Refik Koraltan'ın Trabzon Valiliği

Refik Koraltan'ın valilik yaptığı şehirlerden biri de Trabzon'dur. Bilhassa Çoruh Valiliği sırasında eşiyile birlikte yaşadıkları sağlık sorunları nedeniyle başka bir yere tayin olmak isteyen Koraltan'ın bu talebi kabul edilmiş 26 Mayıs 1938 tarihli kararname ve 2054 sayılı teklif ile Trabzon Valiliğine atanmıştır.¹⁶ Refik Koraltan, "*Çöküntü ve kara günlerde beraber çalıştığım vatansever, vefakâr, Trabzonlularla tekrar karşılaşmanın karşılıklı zevk ve heyecanı ile işe başladım*" diyerek bu atama kararını memnuniyetle karşılamıştır.¹⁷

1918 yılında Polis Müdürlüğü görevini yürüttüğü Trabzon'a yıllar sonra bu defa vali olarak gelen Koraltan'ın en büyük avantajı Üçüncü Umum Müfettişliğin kurulmuş olmasıdır.¹⁸ Zira 1935 yılının Haziran ayı sonunda başlayan ve yaklaşık 1,5 ay süren doğu gezisinde, özellikle doğu vilayetlerinin ekonomik ve sosyal durumunu yakından görme fırsatı bulan Başbakan İsmet İnönü, bu değerlendirmelerini bir rapor haline getirmiştir. Raporunda doğu vilayetlerinin

¹³ *Yüzüncü Yılında TBMM (Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevi)*, Ankara 2020, s. 356

¹⁴ Mustafa Arıkan, "27 Mayıs Anayasayı İhlal Davası İddianamesi Üzerine Bazı Tespit ve Düşünceler", *Türkler*, Ankara 2002, s. 81.

¹⁵ Yüksel, "Refik Koraltan", *Atatürk Ansiklopedisi*, www.ataturkansiklopedisi.gov.tr.

¹⁶ *Başkanlık Cumhuriyet Arşivi*, (bundan sonra BCA şeklinde gösterilecektir), Fon Kodu: 030.18.01/ Yer No: 83.45.13.

¹⁷ İnci Güler, Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Bekir Refik Koraltan'ın Siyasi Hayatı (1889-1974)", *Trabzon Çalışmaları Dergisi*, Aralık 2021, Cilt: 1, Sayı: 1, s.67.

¹⁸ *T.C. Resmî Gazete*, 11 Eylül 1935

kalkınması için bazı öneriler getiren İnönü'ye göre, Erzurum merkez olmak ve Birinci Umum Müfettişliğe dâhil vilayetler müstesna olmak üzere bir Umum Müfettişlik Mıntıkası daha meydana getirilmeliydi. Bu fikir doğrultusunda daha evvel teşkil edilen Birinci ve İkinci Umum Müfettişlik Mıntıkası dışında bir de Üçüncü Umum Müfettişlik kurulmuştur. İnönü'nün tavsiyesi ile kurulan Üçüncü Umum Müfettişlik Mıntıkası, Erzurum, Kars, Gümüşhane, Çoruh, Erzincan, Trabzon ve Ağrı vilayetlerinden oluşmaktaydı. 25 Haziran 1927 tarih ve 1164 sayılı kanunun birinci maddesi mucibince 23 Ağustos 1935 tarihinde kurulan Üçüncü Umumî Müfettişliğe, Erzurum Mebusu Tahsin Uzer atanmıştır.¹⁹

Üçüncü Umum Müfettiş Tahsin Uzer'le omuz omuza vererek Trabzon'un kronikleşmiş sorunlarına çözüm arayan Koraltan, ilk olarak kentten ekonomik meselelerini çözmek amacıyla işe koyulmuştur. Bu kapsamda halkevinde şehrin ileri gelenlerinin de katılımıyla büyük bir toplantı organize edilmiştir. Bu toplantıda bir konuşma yapan Koraltan, Trabzon'da yeni istihdam alanları oluşturacaklarını ifade etmiştir. Yapılan planlamaya göre Trabzon'da bir buz fabrikası kurulacak, bu fabrikanın muhtelif soğuk hava depoları olacaktı. İstanbul'a canlı olarak sevk edilen koyun ve inek cinsi hayvanlar burada kesilerek soğuk hava deposuna sahip vapurlarla İstanbul ve Yunanistan'a sevk edilecek, aynı zamanda bir et ve konserve fabrikası ile belediye bütçesi birkaç misli artacaktı.²⁰

Koraltan'ın ilgilendiği meselelerden biri de Trabzon Limanı'nın yapımı konusuydu. Bu sorunla ilgili olarak daha Trabzon'a atandığı ilk günlerde meşgul olan Koraltan, yaptığı bir konuşmada Başbakan Celal Bayar'la liman meselesi ile ilgili olarak aralarında geçen diyalogu şu şekilde ifade etmiştir:²¹

Doğunun kapısında olan Trabzon'da da yapacağımız bir liman, oranın umumi hayatına müessir olacak ve sizin çalışmanızı kolaylaştıracak demişti. O zaman ben şimdiden gider gitmez bu müjdeyi Trabzon halkına verebilir miyim dedim. Henüz kati olarak söylüyorum ki, kredi anlaşması biter bitmez devletçe düşünülen işlerin başında Çatalağzı ile Trabzon Limanı vardır. Bunlar devlet faaliyeti arasına girmiştir dedi ve teşekkür ettim.

Trabzon ekonomisini eski parlak günlerine döndürmek isteyen Koraltan, kentten eğitim meseleleriyle de ilgilenmiştir. Bu kapsamda şehre dışarıdan gelen öğrencilerin barınma ihtiyacının temini için yurt yapılması hususu gündeme gelmiştir. Zira bu dönemde okullardaki öğrenci fazlalığına ilave olarak okul artış oranındaki orantısızlık nedeniyle birçok öğrenci okullara kayıt bile olamadan geri dönüyordu. Şehirde pansiyon sıkıntısı mevcut olduğundan dışarıdan veya uzak köylerden gelen öğrencilerin birçoğu, otellerde veya bekâr odalarında kalıyordu.

¹⁹ BCA, 030.18.1.2/57.70.16.

²⁰ *Yeni Yol Gazetesi*, 14 Eylül 1938

²¹ *Yeni Yol Gazetesi*, 17 Eylül 1938

Bu durum karşısında Refik Koraltan'ın da gayretleri ile şehirde 200 yataklı bir pansiyon açılmasına karar verilmiştir. Açılacak olan bu pansiyonun şehirdeki İdare-i Hususiyeye ait binada faaliyete geçmesine ve burada verilecek yemeklerin Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından dağıtılması karar altına alınmıştır.²²

Refik Koraltan, Trabzon Valiliği yaptığı zaman dilimi içinde Trabzon'daki ziraat faaliyetleriyle ilgili olarak meyve yetiştiriciliğinin üzerinde durmuş ve bu konuda zaman zaman konuşmalar yapmış, Trabzon'da portakal, mandalina ve limonun iyi yetişebileceğini ifade etmiştir. Hatta Trabzon'un Of ve Sürmene ilçelerinde meraklı olanların bu meyveleri yetiştirmeye başladığını da söylemiştir. Tütün mahsulü konusuna da değinen Koraltan, Trabzon cinsi tütünün ıslahı ve bu ürünün rakip piyasalarda iyi fiyata satılmasının üzerinde durduklarını, yakında tamamlanması düşünülen proje kapsamında Türkiye'de numune olarak kabul edilebilecek bir fidanlık vücuda getirilmeye de çalışıldığını belirtmiştir.²³

Trabzon'da valilik yaptığı kısa süre içinde kentlin sorunlarına el atan Koraltan, o dönemde yeterince sayfiye yeri bulunmayan Trabzon'a piknik alanı kazandırmak için harekete geçmiştir. Yerel basına yansıyan haberlere göre Boztepe, Refik Koraltan'ın himmetiyle dünyanın en iyi bir mesiresi haline getirilecekti.²⁴ Koraltan'ın valilik yaptığı dönemde yapılan icraatlara baktığımızda, şehrin imar planının yapılması için gerekli çalışmalar yapılmış, ayrıca yıllardan beri çözülemeyen ve kentlin en önemli sorunu haline gelen modern su tesisatı projesinin de tamamlanarak yüklenici firma ile gerekli anlaşmalar yapılmıştır.²⁵

Başarılı bir yönetici görüntüsü veren Refik Koraltan, zamanla Trabzon halkının da takdirini ve sevgisini kazanmıştır. Bu sevginin bir göstergesi olarak o sırada Moloz'da yapılmakta olan parka Tahsin Uzer'in, evvelden beri Reşadiye Caddesi olarak bilinen yere de Vali Refik Koraltan'ın adının verilmesi için harekete geçilmiştir. Konuyu gündeme alan Trabzon Belediyesi, bu teklifleri kabul etmiş ve söz konusu isim değişiklikleri belediye meclisi tarafından onaylanmıştır.²⁶

Halkın sevgisini kazanan Koraltan'ın, 1938 yılında başladığı Trabzon Valiliği görevi çok kısa sürmüş ve 1939 yılının Mayıs ayında kendisi Bursa Valiliğine atanmıştır. Bu atama şehirde büyük bir üzüntüye sebep olmuştur. Konuyu sütunlarına taşıyan bir yazar Koraltan'ın gidişi konusunda şu ifadeleri kullanmıştır:²⁷

Trabzon halkı bu inkılapçı valiyi çok sevdi. An gibi geçen 10 aylık valiliğinde şehrimiz halkının ve Trabzon'un gönlüne ve hayatına verdiği iman ve yenilik sayısız ve hudutsuzdur. İnsan bununla

²² *Yeni Yol Gazetesi*, 23 Aralık 1938.

²³ Yıldırım, "Refik Koraltan'ın Trabzon Valilik Görevi (1938-1939)", s. 435.

²⁴ *Yeni Yol Gazetesi*, 17 Mayıs 1939

²⁵ *Yeni Yol Gazetesi*, 10 Mayıs 1939

²⁶ *Yeni Yol Gazetesi*, 17 Mayıs 1939

²⁷ *Yeni Yol Gazetesi*, 20 Mayıs 1939

çalışırken yorgunluk duymaz, onu dinlerken usanmaz, direktiflerini yerine getirirken yorulmaz. Böyle bir varlıktan Trabzon'un uzaklaşması bütün hemşeriler için şüphesiz derin bir mahrumiyettir.

2. Koraltan'ın Trabzon Raporunda Şehrin Nüfus Durumu ve Hane Sayısı

Bursa'ya tayininden hemen önce Trabzon'un o günkü durumu hakkında Dâhiliye Vekâleti'ne bir rapor sunan Trabzon Valisi Refik Koraltan, bu raporda ilk olarak Trabzon'un demografik durumuna temas etmiştir. Koraltan'ın Trabzon'un nüfusu ile ilgili verdiği rakamlara geçmeden evvel 1927 yılı nüfus sayımına göre Trabzon'un nüfus vaziyetini ortaya koymakta fayda vardır.²⁸

İlçeler	Şehir	Köy	Toplam
Merkez	24.634	36.341	60.975
Akçaabat	3.014	38.532	41.546
Maçka	1.052	18.124	19.176
Of	718	63.867	64.585
Sürmene	3.203	54.379	57.582
Vakfikebir	215	48.976	49.191
Toplam	32.836	260.219	293.055

Trabzon Valisi Refik Koraltan'ın verdiği bilgilere bakılacak olursa Trabzon merkez kazasında 1931 senesi Ocak ayından, Aralık ayına kadar 41.999 kadın, 39.458 erkek olmak üzere 81.457 kişi yaşıyordu. Bu rakamlar ilçelerde ise şu şekildeydi: Vakfikebir'de 37.678 kadın, 29.107 erkek olmak üzere 62.918, Maçka'da 10.810 kadın 9.195 erkek olmak üzere 20.010 nüfus vardı. Of kazasının ise 41.352'si kadın 33.256'sı erkek olmak üzere toplam 74.608 nüfusu vardır. Sürmene kazasında 36.662'si kadın 35.357'si erkek olmak üzere 72.019 nüfusu vardır. Bütün vilayetin ise 202.317'si kadın 178.873'ü erkek olmak üzere 381.190 nüfusu vardır.²⁹

Vali Koraltan'ın kaleme aldığı rapora göre vilayet, kaza ve nahiyeye merkezlerindeki hane, dükkân, resmi ve hususi müesseselerinin sayısı ise şu şekildeydi: Trabzon merkezde 3.824 hane 2.264 dükkân ve mağaza, 16 okul, 102 kahvehane, 39 fırın, 55 han ve ahır, 38 cami, 34 otel, 10 kilise, 9 hamam, 5 kışla ve 12 fabrika bulunuyordu. Maçka kazasında 47 hane, 50 dükkân, hükümet, jandarma şubesi, kışla, belediye, orman, ziraat odası, 2 mektep, Tayyare Cemiyeti, Hilal-i Ahmer, Himaye-i Etfal, Himaye-i Eşcar namı ile 14 müessese mevcuttu. Sürmene kazasında: 790 ev, 10 fırın, 18 kahve, 281 dükkân, 3 otel, 1 hükümet dairesi, 3

²⁸ Nurettin Çakıcı, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trabzon'un Nüfusuna Dair Bir Değerlendirme", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4/6, Yıl: 2018, s.335.

²⁹ Refik Koraltan *Tarafından 1939 Yılında Dâhiliye Vekâleti'ne Yazılan Rapor, Yayınlanmamış Rapor*, Trabzon 1939, s. 7

mektep, 1 belediye, 1 gazhane vardır. Karadere nahiye merkezinde 1.087 hane, 4 fırın, 3 kahve, 35 dükkân vardı. Of kazasında 90 hane, 250 dükkân, 1 mektep, 1 hükümet konağı vardır. Kadahor (Çaykara) nahyesinde, 50 dükkân, 100 hane vardı. Dernekpazarı nahyesinde 30 dükkân, 200 hane, Hayrat nahyesinde 5 dükkân bulunduğu tespit edilmiştir. Akçaabat kazasında 646 ev, 355 dükkân, 10 resmi daire, 4 özel müessese vardı. Vakfikebir kazasında: 150 ev, 300 dükkân, 2 fındık fabrikası, 7 fırın, 11 kahve, 1 hamam, 1 cami, 1 hükümet konağı, 1 belediye, 1 mektep, 1 tedavi evi, 1 posta evi, inhisar idaresi ve Ziraat Bankası şubesi vardır. Tonya nahiye merkezinde, 1 hükümet konağı, 1 mektep, 15 dükkân, 2 kahve, 2 fırın, 1 camii vardır. Şalpazarı nahyesinde, 1 mektep, 1 karakol, 30 dükkân, 1 fırın ve 3 kahve vardı.³⁰

3. Vilayetin Coğrafi Mevkii Ve Vaziyeti

Trabzon Valisi Refik Koraltan tarafından Dâhiliye Vekâletine yazılan raporun ilk kısmında Trabzon'un coğrafi durumu hakkında bilgiler verilmiştir. Burada verilen bilgilere göre Trabzon Vilayeti, Anadolu'nun şimal-i şarkisinde ve Karadeniz sahilinde kâin olup kazalarından yalnız Maçka, vilayetin güneyindedir ve sahili yoktur. Trabzon-Erzurum yolu üzerindedir. Diğer kazalarından Of, Sürmene, Akçaabat, Vakfikebir kaza ve kasabaları sahilindedir. Kazalardan Sürmene ve Of vilayetin doğusunda Akçaabat ve Vakfikebir batısındadır. Trabzon Vilayeti doğuda Rize Vilayeti, kuzeyde Karadeniz, batıda Giresun, güneyde Gümüşhane Vilayetleri ile hem huduttur. Vilayetin mesaha-i sathıyesi takriben 5 bin km murabba ve dönüm itibarıyla 5 milyon dönümden ibaret olup bu miktar, kazalar arasında aşağıdaki şekildedir:

Yer	Km	Dönüm
Merkez kazası	682	680.000
Of kazası	1.200	1.200.200
Sürmene	710	710.000
Akçaabat	730	730.000
Vakfikebir	1.100	110.000
Maçka	600	600.000
Yekûn	5.020	5.020.000

Söz konusu raporda verilen bilgilere göre Trabzon'da sahilden başlayarak güneye doğru gittikçe yükselen bir dağ silsilesi vardı. Vilayetin sahasını teşkil eden bu arazinin %30'u dağlık %60'ı da meyillidir. Trabzon'da var olan ormanlara gelince ormanların genişliği 11.1847 hektar olup vilayetteki ormanlardan senevi istihsal edilen kereste 1.500 metre mikâp miktarında olup dâhilde sarf edilmektedir. Ormanları teşkil eden ağaçların cinsleri ise Ladin, Köknar, Sarıçam, Kestane, Meşe, Gürgen, Kavak, Karaağaç, Kızılağaç, Şimşirden ibarettir.

³⁰ Refik Koraltan Tarafından 1939 Yılında Dâhiliye Vekâleti'ne Yazılan Rapor

Raporda verilen bilgilere göre Trabzon Vilayeti dâhilinde nehir mevcut olmayıp dere ve çaylar vardı. Derelerin membaları güney istikametindeki dağların kuzeye müteveccih su akım yüzleridir ki 40-60 km dar vadilerden geçip Karadeniz'e dökülürler. Bu dere ve çayların akış kuvvetleri vasat derecedeydi. Ziraatçı faydaları ancak yataklarına yakın olan mahsus sahalarla sınırlıdır. Kaynaklarından itibaren dar ve dik boğazlardan aktıkları için ziraatta kullanılmayıp ancak civar bataklık ve ormanlardan kesilen tomruk ve odunların nakliyatında istifade edilirler. Geçtikleri yerler dik yamaçlar olması nedeniyle yağmurların birkaç gün devamı halinde hemen kabarırlar ve yataklarına yakın mahallerdeki ufak tarlaları tahrip etmeleri itibarıyla bazen zararlı da olurlardı. Derelerin içinde alabalık, sazan balığı bulunabilirdi.

3.1.İskeleler: Trabzon, deniz kenarında ve transit ticaretle anılan bir şehir olmasına rağmen modern bir limana sahip değildi. Bu durum Cumhuriyet'in ilk yıllarında da devam ediyordu. Zira limansızlık yüzünden kış mevsiminde Trabzon'a gelen vapurlar, mallarını tahliye edemeyerek Pulathane Limanına sığınyor ve burada denizin sakinleşmesini bekledikten sonra tekrar Trabzon'a dönüyordu.³¹

Trabzon'da modern bir liman olmadığı için tahmil ve tahliye işleri iskeleler vasıtasıyla yapılyordu. Trabzon iskeleleri şehrin hemen ön tarafında bulunuyordu. Bunların bir kısmı denizin yığıdığı kumlarla kısmen kapandığından ancak tek taraflarından istifade edilebiliyordu. Ayrıca deniz derinliği fazla olmadığından ancak küçük çaplı gemi ve motorlar iskelelere yaklaşabilirdi. Bu iskelelerin hepsi, yıldız ve kuzeybatı rüzgârlarının etkisi altında kalıyordu. Bu rüzgârlar özellikle Kasım ayı sonraları hızlı bir şekilde eser ve iskelelerin tahrip olmasına neden olurdu. İskelelere zarar veren bu rüzgârlar fırtına haline geldiğinde vapurlar, koydan çıkarak şehrin 13-14 km batısında bulunan Akçaabat iskelesine sığınırldı.³²

Dâhiliye Vekâletine yazdığı raporda Trabzon'daki mevcut iskeleler hakkında bilgiler veren Refik Koraltan, şehirdeki iskeleleri şu şekilde sıralamıştır: Taş İskele, Gümrük İskelesi, Yolcu İskelesi, Sahil Sıhhiye, Mendirek İskelesi, Gazhane İskelesi. Koraltan, raporun devamında Trabzon'da bulunan deniz vesaitlerinin sayısı hakkında bilgiler vermiştir. Burada verilen bilgilere göre limanda 8 adet 8 tonluk çapar, 2 adet 8 tonluk kotra, 22 adet 7 tonluk çapar, 13 adet 5 tonluk çapar, 19 adet 4 tonluk mavna, 2 adet 2 tonluk motor bulunuyordu. Yukarıda zikredilen ve tonları yazılan vesaitten 17 adet çapar daima faal haldeydi. Bunlar dışında yolcu nakliyatında kullanılmak üzere 2 tonluk 37 adet motor daima faal, 8 adet 2 tonluk

³¹ BCA, 030.01/ 84.528.1

³² Genelkurmay Başkanlığı (Coğrafya Encümenliği), *Karadeniz Havzası Şimal Kısmı Tabii, Zirai, Beşeri, Baytari*, Cilt: 5, Genelkurmay Matbaası, Ankara 1936, s.65.

çapar, 6 tanesi faal 2 tanesi bozuk bir durumda bulunuyordu. 8 adet 1 tonluk kotra olsa da bunlar tamamen çürük ve kullanılamaz haldeydi.

3.2.Göl ve Bataklıklar: Trabzon Valisi Refik Koraltan'ın kaleme aldığı raporda Trabzon'da mevcut bulunan göl ve bataklıklar hakkında bilgiler verilmiştir. Burada verilen bilgilere göre Vilayetin ancak Of kazasında ve sahilden 13-14 saat mesafede ve kazanın güney doğusunda bulunan Şarah Gölü³³ adı ile yalnız bir göl vardı. Bu gölün muhiti 3 km uzunluğundaydı ve içinde alabalık bulunurdu. Yazın gölün bir tarafından öte tarafına odun nakli için adi sel kullanılıyordu. Vali Koraltan'a göre Trabzon şehri dâhilinde zikre şayan bataklık yoktu. Derelerin yataklarından mevsim ve deniz dalgalarının şiddet ve sükûnetine göre oluşan veya bazen tamamen zail olan ufak tefek ve mevzii bataklıklara rastlanırdı.

3.3.Kisarna Maden Suyu: Cumhuriyetin ilk yıllarında Trabzon'un dış piyasalara sunduğu ürünler arasında kendine özgü tadı ve kimyasıyla meşhur Kisarna Maden Suyu da vardı. Trabzon'a 7 kilometre mesafede bir dere içinden çıkarılan bu suyun sağlık yönünden büyük faydalar taşıdığı, hazmı kolaylaştırdığı, mide, bağırsak, böbrek, mesane ve karaciğer, hastalıklarına karşı şifalı olduğuna inanılırdı.³⁴

Valilik yaptığı süreçte kaleme aldığı raporunda Kisarna Maden Suyuna özel bir bölüm ayıran Koraltan, verdiği bilgilerde suyun kaynağında kurulmuş olan tesisatın modern bir yapı olmadığını fakat sıhhi bir görüntü arz ettiğini, suya giden yolların tamir edildiğini, Marsilya'dan getirilen boş şişelerin hayvanlarla buraya taşındığını bildirmiştir. Burada çıkarılan suyun yine aynı vasıta ile Trabzon'daki merkez depoya getirildiğini ifade eden Koraltan, burada etiketleri yapıştırılıp ambalaj yapıldıktan sonra suların dış piyasalara sunulduğunu belirtmiştir. Suyla ilgili bilgiler vermeye devam eden Koraltan'a göre, suyun akış hızı saniyede 10 gr, 24 saatte 864 litreydi. Bu hesaba göre bir senelik üretim miktarının 315.360 litre olması gerektiğini ifade eden Koraltan, bu zamana kadar hiçbir vakit bu kadar su elde edilemediğinden yakınmıştır.³⁵ Raporun devamında suyun kimyevi özelliklerine değinen Koraltan, suyun kaynağındaki hararet derecesinin 8-15 santigrat arasında ölçüldüğünü, İstanbul Tıp Fakültesi Kimyahanesinde yapılan tahlil neticesinde bir litre suda 1900 santimetre "mikâbı hamizi" karbon gazı bulunduğunu bildirmiştir. Suyun dış piyasalardaki mevcut durumuna da değinen

³³ Tahminimizce bugünkü Uzungöl

³⁴ *15.Yılda Trabzon (Doğuya En Kısa Yolun Kapısı)*, CHP Trabzon Halkevi Yayınları, Trabzon 1938, s.55.

³⁵ *Refik Koraltan Tarafından 1939 Yılında Dâhiliye Vekâleti'ne Yazılan Rapor*, s.18.

Koraltan'a göre Kisarna Maden Suyu, Avrupa'nın meşhur maden sularından farksızdı.³⁶

Refik Koraltan tarafından Avrupa'daki maden sularıyla eşdeğer gösterilen Kisarna Maden Suyu, bir ihraç malı olarak Cumhuriyetin ilk yılları boyunca istenilen seviyeye bir türlü ulaşamamıştır. Suyun debisinin düşük olması nedeniyle özellikle Ramazan aylarında iç piyasadaki talepleri karşılamakta zorlanan Kisarna Maden Suyunun bu durumu, günümüzde dahi aynen devam etmektedir.

4. Trabzon'un İktisadi Vaziyeti

Refik Koraltan tarafından kaleme alınan raporun ilerleyen bölümlerinde Trabzon'un iktisadi durumu anlatılmıştır. Burada verilen bilgilere göre Trabzon Vilayeti'nin hemen her tarafında mısır, buğday, arpa ile sahillerinde tütün, sebze, fasulye ziraatı yapılmaktaydı. Toprağın kuvvet derecesi orta sıklette olduğundan sürekli gübre ile takviye edilmesi gerekiyordu. Vilayette üretilen ürünler fındık, tütün, mısır, fasulye, buğday, arpa, elma, portakal, sebze, tereyağı ve yumurta olup bunlardan mısır, buğday, arpa, ihtiyaca yetmediğinden civar vilayetlerden ithal olunmaktaydı. Koraltan'ın verdiği bilgilere göre Trabzon'un en belli başlı ihraç maddesi fındıktı. Fındığın satışı ve şehre getirdiği para aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Sene	Kilo	Lira
1927	11.823.000	3.341.000
1928	8.332.000	4.347.000
1929	2.940.000	1.635.000
1930	1.287.300	4.150.000

Trabzon'un ihraç ettiği en temel ürün olan fındık, kabuklu ve iç olarak her çuvalda 80 kilo olmak üzere başta Amerika, Triyeste, Londra, Marsilya ve Hamburg'a satılıyordu.³⁷ 1920'lerin Trabzon'unda fındığının en büyük alıcısı Hamburg ve Marsilya pazarlarıydı. Bunlardan Hamburg pazarı, fındık ve üzüm ithalinin %80-85'ni Türkiye'den yapıyordu ve buraya gelen mallar Polonya, Çekoslovakya, Batı Rusya piyasalarına aktarılıyordu. Hamburg Limanı, mahsul ve fiyatına göre Türkiye'den yılda 2 milyon ton civarında fındık ithal ediyordu. Cumhuriyetin ilk yıllarında Doğu Karadeniz ve Trabzon fındıklarının dış piyasalardaki en büyük rakibi ise İspanyol fındıklarıydı. Aslında İspanyol fındıkları özellik bakımından Türk fındıklarının gerisinde kalsa da fabrikalarda daha profesyonel bir şekilde elenerek piyasaya sürüldüğünden Türk fındıklarından daha yüksek fiyata alıcı bulabiliyordu.³⁸

³⁶ Refik Koraltan Tarafından 1939 Yılında Dâhiliye Vekâleti'ne Yazılan Rapor, s.18.

³⁷ Türk Ticaret Salnamesi 1926-1927, İstanbul 1926, s.545.

³⁸ Yeniöl Gazetesi, 30 Eylül 1341

4.1.Fabrikalar: Refik Koraltan'ın verdiği bilgilere göre Trabzon'da 14 adet fındık kırma fabrikası bulunuyordu ve bunlar 6-10 beygir kuvvetinde elektrik motorlarıyla çalışıyordu. Bunlar dışında şehir dâhilinde bulunan fabrikalar aşağıda gösterilmiştir:

Türü	Çalışma Şekli
1 Adet yağı fabrikası	12 beygirlik elektrik motoru ve buhar kazanıyla çalışır
1 adet balık yağı ve konserve fabrikası	10 beygirlik elektrik motoru ve bahar kuvvetiyle işler
1 adet makarna ve sabun fabrikası	10 beygirlik buhar ve mazot motoru ile işler
1 adet şekerleme fabrikası	12 beygirlik elektrik motoru ile işler
2 adet değirmen	1 tanesi 36 diğeri 8 beygirlik su türbini ile işler
1 adet kudret-i elektrik fabrikası	750'şer beygir kuvvetinde 2 adet su türbini
5 adet doğrama, mobilya ve karoseri imalathanesi	-
3 adet demir işleri ve makine motor tamirhanesi	3,5 beygirlik elektrik motorları ile işler
2 adet fânla ve çorap imalathanesi	3 beygir kuvvetinde elektrik motoru ile işler

Refik Koraltan'a göre yukarıda gösterilen fabrikalar dışında Trabzon'da 5 adet deblağhane, 2 adet dokuma ve 2 adet çamur işleri imalathanesi mevcuttu. Trabzon'un merkez kazasındaki bu müesseselerden başka Vakfikebir kazasında biri motor ve kol kuvveti ile çalışan 2 adet fındık kırma fabrikası ve Beşikdüzü nahiyesinde yine kol kuvveti ile çalışan 2 fındık kırma fabrikası bulunuyordu. Bunlar dışında Trabzon'da mobilya, marangoz ve doğramacılık, bakırcılık, kunduracılık ve kuyumculuk gibi her nevi ufak sanatlar yapılıyordu. Buradan elde edilen ürünler mahalli ihtiyacı temin etmekte ve bilhassa mobilyacılık, marangozluk ve kunduracılık diğer vilayetlere göre çok ileri durumdaydı.

Tabloda gösterilen tesisler arasında bulunan balıkyağı fabrikası Cumhuriyetin ilk yıllarında Trabzon'un göz bebeği durumundaydı. 1931 yılında 10 bin lira sermaye ile Delfin Limitet Şirketi adı altında bir şirket kurup Değirmendere mevkiinde kurulan bu fabrika ile ilgili yapılan bir değerlendirmede şu ifadelere yer verilmiştir:³⁹

Yunus balıklarından yağ istihali ve ihracı için ilkin 10 bin lira sermaye ile Delfin Limited Şirketi kuruldu. Şirket daha resmen kurulmadan kurulacak fabrikanın alet ve kazanları Avrupa'ya sipariş edilmiş, bir yandan Değirmendere'de ki fabrikanın tesisatı ikmal edilerek şirketin teşkilinden bir iki ay sonra faaliyete geçilmiştir. Fabrikadan evvel senede vasati 150.000 kilo olan balık yağı istihsal ve ihracatı fabrika sayesinde daha birinci sene 460.000 kiloya çıkınca

³⁹ *Cumhuriyetin Onuncu Yılında İktisat Meyanında Trabzon*, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Şark Matbaası, Trabzon 1933, s. 62-67

şirket, 1932'de sermayesini 50 bin liraya çıkararak işine genişlik vermiştir.

1931 senesinde 10 bin lira sermaye ile kurulan balık yağı fabrikası, o güne kadar ilkel yöntemlerle yapılan yağ üretimini makineleştirerek üretim miktarını bir anda birkaç katı seviyesine çıkarmıştır. Bundan istifade eden şirket, gelirini 5 kat yükseltmiş ve yerli sermayenin Trabzon'da giriştiği en büyük hamlelerden biri haline dönüşmüştür.⁴⁰

Trabzon'da bulunan fındık fabrikalarına gelince bunlar kabuklu fındığı kabuğundan ayırarak içe tahvil ederlerdi. 1928 yılı Devlet Salnamesinde fındık kırma fabrikaları hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Burada verilen bilgilere göre şehirdeki fındık kırma fabrikalarının sayısı 13 adetti. Bu fabrikalar ve üretimleri ile ilgili verilen bilgileri bir araya getirdiğimizde ortaya aşağıdaki gibi bir tablo çıkmaktadır:⁴¹

⁴⁰ Değirmendere'de kurulan fabrikanın işleyişi şu şekildeydi: sahilde bulunan fabrika önüne getirilen balıklar, bir dekovil üstünde fabrikaya taşınır, tartma işi vagonetlerde yapılır ve balıklar doğruca kesme masasına getirilirdi. Oradan sırasıyla ezilmek, eritilmek ve pişirilmek üzere hususi tertibata haiz buhar kazanlarına aktarılır ve saatte 1.000 kilo yağ tabakasını eriten ve pişiren kazanlar yağ tabakalarını sıvı haline getirir, pişirir ve bundan sonra sıvı yağlar, koca bir süzgeçten geçirilerek süzdürülür ve oradan da borularla fabrika içindeki depoları ve fabrika avlusunda bulunan tanklara aktarıldı. Eğer yağ tabakalarında posa kalırsa onları denize dökmek için fabrikadan denize bir boru hattı döşenmiş ve yağ konacak fıçıları temizlemek üzere de ayrıca bir tertibat kurulmuştur. Fabrikada yağları eritip pişirmek ve gerekli olan buharı da elde etmek üzere son sistem bir buhar kazanının bulunduğu ifade edilen eserde, buhar kazanından elde edilen güçle fabrikanın makinelerini döndüren 11 beygirlik bir motorun çalıştığı, yakacak olarak da etraftan tedarik edilen odun ve fındikkabuğunun kullanıldığı belirtilmiştir. *Cumhuriyetin Onuncu Yılında İktisat Meyanında...*, s. s. 62-67

⁴¹ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1927-1928*, s. 988.

İsimleri	Sahipleri	Kuvvet cinsi	Beygir gücü	Bir Sene Zarfındaki Üretimi
Fındık Fabrikası	İskenderzade Osman Efendi	Motor	4	İşbu fabrikalar üç ay hal-i faaliyette olup yevmiye 20 çuval fındık kırarlar.
“	Usta Ömerzade Ali Beşe Bey	“	4	
“	Hacı Ali Hafızzade Mahdumları	“	4	
“	Beylerzade İbrahim Şevki Bey	“	4	
“	Civelekzade Mustafa Efendi	“	4	
“	Hacı İbrahimzade Hacı Ahmet Efendi	“	4	
“	Hacı İzzetzade Hasip ve Yazıcızade Hafız Temel Kolektif Şirketi	“	4	
“	Hamamizade ve Nemlizade Kolektif Şirketi	“	4	
“	Dahkanzade Fehmi Efendi	“	4	
“	Dihkanzade Tahsin Zihni Efendi ⁴²	“	4	
“	Kasımzade Biraderler	“	4	
“	Kürtzade Sabri Efendi	“	4	
“	Osmandayzade Mehmet Ruhi ve Şeriki	“	4	

Refik Koraltan'ın da sözünü ettiği Trabzon'da bulunan sabun fabrikası ile bilgileri söz konusu imalathaneyi gezerek gözlemlerini gazete sütunlarına aktaran bir gazete muhabiri sayesinde elde ediyoruz. İkinci Dünya Savaşı yıllarında imalathaneyi gezen muhabirin verdiği bilgiye göre aslında savaştan önce Trabzon'da bir sabun imalathanesi bulunuyordu. Daha sonra faaliyetine son veren imalathane, 1944 yılında şehrin tanınmış tüccarlarından Hasan Ekmekçi tarafından satın alınmıştı. Burayı ziyaret eden muhabir yaptığı gözlemlerde, imalathanede henüz bir düzenin oturtulmadığını, iş yeri sahibi Hasan Bey'in, boy boy kalıp kalıp kesilen sabunların başında durduğunu ve yapılan işi titizlikle takip ettiğini

⁴² Yöre için böylesine önemli bir ürün olan fındığın işlenmesine dair çok sayıda fabrikanın kentte faaliyette olduğu görülmektedir. Bunların en eskilerinden biri olan ve 1889 tarihinde açılan, 1920'lerde hâlâ faaliyette bulunan Fındık Fabrikatörü ve İhracat Tüccarı Dihkanzade Hikmet Zihni Şürekâsı'na ait olan fabrikadır. Fabrika 12 beygircündeki bir motorla çalışmakta olup kabuklu fındıkları ayırmak için beş gözlü bir tefrik kalburuna ve fındıkları kırıp iki nüve ayıran fındıkırın makinelerine sahiptir. Günde 250 çuval fındık işleyen fabrika, İstanbul ve Türkiye'nin her tarafı ile Triyeste, Marsilya ve Hamburg ile ticari faaliyette bulunur ve dünyanın her yerinden sipariş kabul etme kapasitesine sahiptir. *Ticari ve İktisadi Trabzon Rehberi, (Türkiye Salon ve İlanat Gazetesi)*, Amedi Matbaası, İstanbul 1927, s.17.

ifade etmiştir.⁴³ İkinci Dünya Savaşı yıllarında böylesine riskli bir yatırımı göze alan Hasan Bey, Avrupa ve İstanbul'da üretilenlerden daha ucuza sabun imal edeceğini ve içinde hiçbir yabancı madde bulunmayacağını öne sürüyordu. Sabunların hammaddesi olan yağı, fındıktan elde eden Hasan Bey, başlangıçta küçük görülen imalathanenin ileride büyük bir fabrika olacağını belirtmiştir.⁴⁴

Makarna fabrikasına gelince aslında Cumhuriyetin ilanı öncesinde Trabzon'da bir makarna fabrikası mevcuttu. Sekiz beygirgücü kuvvetinde buharlı bir makinesi bulunan ve Uzun Sokak'ta Konak Camii civarında kurulan fabrikada; en halis ve has undan çubuk, kesme, arpa, tel, susam ve envai şehriyeler, çabuk, kesme, fiyonk, salyangoz türü makarnalar imal edilip, toptan satışı yapılırdı.⁴⁵ Fabrika sahipleri, Ramazan ayında verdikleri ilanlarda, kendi makarnalarının İstanbul'dakilerle aynı kaliteye sahip olduğunu belirtiliyor ve fabrikaya gelen müşterilere uygun fiyatlarda satış yapılacağı ilan ediliyordu.⁴⁶ Ramazan aylarında satışlarına ivme kazandırmak isteyen fabrika sahipleri Hamamzade Hafız Abbas Efendi ve ortağı Ali Ağa⁴⁷, gazetelere şu şekilde ilanlar vermiştir: “*Uzun Sokakta maruf makaron fabrikası Ramazan-ı Şerif münasebetiyle bir derece daha tekâmül etmiştir. Mal daha nefis çıkıyor. Perakende suretiyle de satış yapılıyor. Gerek fabrikaya gerek matbaaya müracaat edenler memnun edilir.*”⁴⁸ Cumhuriyetin ilanının ardından da faaliyetine devam eden fabrika ile en geniş bilgi 1927 yılı Devlet Salnamesinde verilmiştir. Burada verilen bilgilere bakıldığında fabrikada, 10,5 beygir kuvvetindeki bir motorla senevi 20 ila 25 bin kilo makarna imal edilmekteydi. Ayrıca fabrika el değiştirerek Beşirzade Ali Rıza Efendi tarafından işletiliyordu.⁴⁹

Bu işletmeler dışında Trabzon'da bir de müskirat fabrikası bulunuyordu. Semerciler başında bulunan bu fabrikanın 1924 yılı başlarında el değiştirdiği görülmektedir. Zira dönemin gazetelerinde bu konu ile ilgili verilen bir ilanda şu ifadeler yer verilmiştir; “*Semerciler başında 101 metre ve 10 numaralı nam-ı merkum müskirat fabrikası bu kere tarafımdan devren satılacağından talip olanların mahal-i mezkurede Şihzade Yusuf Efendiye müracaatları rica olunur*”⁵⁰ denilerek fabrika devredilmek üzere satışa çıkarılmıştır. Bu devir işleminin ardından aynı yılın sonlarına doğru Azim Müskirat Fabrikası adı altında üretime geçen fabrika, “sefa” adı altında rakı ve konyak başta olmak üzere içki üretimi

⁴³ *Yeniyol Gazetesi*, 3 İkcinciteşrin 1944

⁴⁴ *Yeniyol Gazetesi*, 3 İkcinciteşrin 1944

⁴⁵ *Ticari ve İktisadi Trabzon Rehberi...*, s. 17-18.

⁴⁶ *İstikbal Gazetesi*, 12 Şubat 1339

⁴⁷ *Zafer Gazetesi*, 11 Şubat 1339

⁴⁸ *İstikbal Gazetesi*, 15 Nisan 1337

⁴⁹ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1927-1928*, s. 988

⁵⁰ *İstikbal Gazetesi*, 26 Mayıs 1340

yapmaya başlamıştır. Sahibi, Ameli İsmail Fazlı Bey olan fabrikada “sefa” markasıyla rakı üretildiği, dönemin gazetelerindeki ilanlarda da görülmektedir.⁵¹

Trabzon'da işletmeler arasında dokuma atölyeleri de bulunuyordu. Bunların her biri günlük 10-15 işçi istihdamı ile işleyen 2 imalathane dışında ikişer üçer işçi ile faaliyette bulunan beş küçük dokuma tezgâhı daha mevcuttur. Bu tezgâhlarda mahalli ihtiyaçlardan peştamallar, peşkirler ve her türlü çarşaf ve vesaire dokunmakta ve bu cinsler üzerinde mahalli ihtiyaç tamamıyla tatmin olunmaktaydı. Bu sanatkârlar dokudukları ipliklerin bir kısmını da kendi boyahanelerinde bizzat boyardı. Bu tezgâhlardan haricinde trikotaj ve çorap dokumakla meşgul 30-40 kadar ufak ve münferit atölyeler vardı.

Refik Koraltan'a göre Trabzon'da geleneksel olarak bir iş ve kazanç kaynağı olan dokumacılık sanatı oldukça gelişmiş bir haldeydi. Bu üretim sayesinde mahalli ihtiyaçlar temin edildikten sonra geniş mikyasta ihracat yapılırdı. Fakat dışardan gelen hazır ürünler nedeniyle bu sanat müşkül bir vaziyete düşmüştü. Bu boşluk çorapçılık ve trikotajcılıkla doldurulmaya çalışılmaktadır. Koraltan'a göre bütün bunlardan başka Trabzon'un kazalarında ve hemen her köyünde keten ve peştamal, peşkir ve Vakfikebir'in bazı köylerinde de adi yünden kaba bir takım kilimler imal edilmekteydi.⁵²

Trabzon Valisi Refik Koraltan tarafından hazırlanan raporun bu bölümünde Trabzon Elektrik Fabrikası hakkında bilgiler verilmiştir. Söz konusu fabrika 8 Ocak 1925 tarihinde 160.000 Lira sermaye ile kurulmuş ve resmi olarak Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi adını almıştır.⁵³ Trabzon Elektrik Şirketi'nin Akçaabat'ın Visera Köyü'nde kurduğu ve günümüz hidroelektrik santrallerine oranla çevreye zarar vermeden elde ettiği elektrik enerjisi sayesinde 1929 yılında Trabzon kenti elektrikle aydınlanmaya başlamıştı.⁵⁴ Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi, ismiyle kurulan ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Trabzon ekonomisinin mihenk taşı olarak nitelendirilebilecek bu şirket, kurulduğu günden bu yana mâli konularda büyük sıkıntılar yaşamıştır. Özellikle ilk yıllarında büyük bir borç yükü altına giren şirket zamanla yüklü borçlarını ödemekte zorlanmış ve zamanla Trabzon Belediyesi'ne devredilmiştir.⁵⁵

Koraltan'ın verdiği bilgilere göre söz konusu fabrika Trabzon'a 35 km mesafede Akçaabat Kazasının Visera Köyü'ndeki bir şaleden enerji ürettiyordu. Mezkûr mevkiye 360.000 liralık milli ve mahalli bir sermaye ile kurulan fabrika vasıtasıyla elektrik üretimi yapılıyordu. Elde edilen enerji ile Trabzon Kazası ve

⁵¹ *İstikbal Gazetesi*, 25 Teşrin-i Sâni 1340.

⁵² *Refik Koraltan Tarafından 1939 Yılında Dâhiliye Vekâleti'ne Yazılan Rapor*, s.18.

⁵³ Murat Küçükkuşurlu, “Cumhuriyet Devrinde Bir Milli Sanayi Örneği: Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketinin Kuruluşu”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2 (3), Güz 2007, s. 93.

⁵⁴ *Cumhuriyetin Onuncu Yılında İktisat Meyanında Trabzon*, s.53.

⁵⁵ *Yeni Yol Gazetesi*, 21 Haziran 1944

Akçaabat Kasabası aydınlatılıyordu. Vilayetin diğer bölgelerinde elektrik enerjisi kullanılmıyordu.

Refik Koraltan'ın kaleme aldığı raporda Trabzon'daki değirmenler hakkında da bilgiler verilmiştir. Burada verilen bilgilere göre Trabzon'da biri 36 ve diğeri 8 beygir kuvvetinde su torpilleri ile işleyen 2 değirmen mevcut olup bunlardan birincisi mahallinde üretilen buğdayları öğütmekte ve mahalli ihtiyacı kısmen tatmin etmektedir. Diğeri ise kullanılamaz bir haldeydi. Mezkûr iki değirmen şehrin ve civarın un ihtiyacını temin edebilecek derecedeydiler.

4.2.Bankalar: Cumhuriyetin ilk yıllarında Trabzon'da faaliyet halinde bulunan 3 banka bulunuyordu. Bunlar, Türkiye İş Bankası, Türkiye Ziraat Bankası ve Osmanlı Bankasıydı. Bu 3 banka dışında bir de Nemlizade Kaptan Bey'e ait bankerlik firması mevcuttu. Bir de Trabzonlular tarafından teşkil edilen Trabzon ve Karadeniz Bankaları bulunuyordu.⁵⁶

Yukarıda isimleri verilen bankalardan en eskisi 1890 yılında faaliyete geçen Ziraat Bankasıdır.⁵⁷ Banka, gerek İmparatorluk gerekse de Cumhuriyet döneminde ticari muameleler yönünden Osmanlı Bankası'yla rekabet halinde bulunuyordu. Kazalarda şubeler açarak bu rekabette Osmanlı Bankası'na göre bir adım öne geçen bankanın 1924 yılındaki Müdürü İnanetullah Bey, Muhasebecisi Ali Efendi'ydi.⁵⁸ 1927 yılı itibarıyla Ziraat Bankası'nın Vakfıkebir, Akçaabat, Sürmene ve Of Kazalarında birer sandık memuru bulunmaktaydı. Bankanın Trabzon piyasasındaki muameleleri 100-300 bin lira arasında değişiyordu.⁵⁹

Cumhuriyetin ilk yıllarında Trabzon'da bulunan bankalardan bir diğeri de Osmanlı Bankasıdır. 1891 yılında Samsun ve Trabzon'da şubeler açan Osmanlı Bankası, kentin kredi gereksinimi ve uyguladığı yüksek faizler yüzünden hızla kurumsallaşmayı başarmıştır. Osmanlı Bankası'nın uyguladığı politikalarından mustarip olan Trabzonlular 1928 yılında İş Bankası'nın açılmasıyla rahatlamıştır.⁶⁰

⁵⁶ Refik Koraltan Tarafından 1939 Yılında Dâhiliye Vekâleti'ne Yazılan Rapor, s.21.

⁵⁷ Foreign Office, 1890, Annual Series, No: 689, *Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance*, Turkey, Report For The Year 1889 On The Trade Of The Vilayet Of Trebizond, London 1890, (By: T.B.Longworth), s.6

⁵⁸ "Trabzon Vilayeti'ne Ait Malumat-ı İktisadiye ve İhsaiye, Trabzon Mıntıkası Ticaret Müdüriyeti'nin Ticaret Raporu", *Ticaret Vekâleti Mecmuası*, Birinci Sene, Mayıs 1341, Numara 9, Öğüt Matbaası, İstanbul, s.174.

⁵⁹ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1927-1928*, s. 988

⁶⁰ Kış koşulları nedeniyle açılış törenine katılmak istemeyen Celal Bayar'a, dönemin Trabzon milletvekilleri Arif Sayıl, Daniş Eyüboğlu ve Ali Becil Bulat Beyler tepki göstermişler ve baskı yaparak katılımını sağlamışlardır. Bunların yanı sıra Ticaret Odası Başkanı Mustafa Hatipoğlu, Vali Hilmi Bey ve Belediye Başkanı Kazazzade Hüseyin Bey de, Celal Bey'in açılışa katılması yönünde çaba gösterenler arasındadır. Mustafa Kemal Sayıl, *Bir İş Bankalı'nın Öyküsü*, Kardeşler Matbaası, İstanbul 2004, s. 19-20.

Bunlar dışında Trabzon'da bir de bankerlik vazifesi gören bir kuruluş bulunuyordu. Nemlizade Kaptan (Akif) Bey'e ait olan bu kurumun kuruluş tarihini tam belli olmasa da 50-60 bin lira civarında bir sermayeye sahip olduğu bilinmektedir.⁶¹ Bankanın kurucusu Nemlizade Kaptan Bey, Trabzon'un Pazarkapı Mahallesi'nde bulunan büyük bir kereste mağazasında başladığı ticari faaliyetlerini, halıcılık konusundaki uzmanlığı nedeniyle İran'dan halı getirip Avrupa'ya ihraç ederek sürdürmüştür. 1930'lu yıllarda Tebriz'deki su bendi ve nehir ıslah ihalelerini alarak çalışmalarını yurtdışına taşıyan Kaptan Bey, Trabzon'da bir süre yaşayan ve daha sonra mal varlığını satmak zorunda kalan ünlü banker Kostaki'nin mülklerini satın aldı. Günümüzde şehir müzesi olan Kostaki'nin Uzun Sokak'taki köşkü ve Soğuksu'daki yazlığı, Kaptan Bey tarafından satın alınan mülklerin en önemlileriydi. Kostaki'nin yazlık köşkünü satın aldıktan sonra eşi Vasfiye Hanım'ın vefatına kadar burada oturan Kaptan Bey, buradaki heykellerin bir kısmını Tavanlı Mahallesi'ndeki Nemlizade Konağı'na göndermiştir. Trabzon'daki Suluhan ve Şafak Oteli'nin de sahibi olan Kaptan Bey'in bir de Zefanos'ta yazlığı bulunuyordu. Nemlizade Kaptan Bey Müessesesi olarak kayıtlara geçen ve 2 yıl gibi kısa bir süre aktif halde bulunan⁶² bu bankanın ne zaman kurulup nasıl kapandığı ile ilgili bir belge ve bilgiye rastlanmamıştır.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Trabzon'da yine Trabzonlular tarafından kurulan yerli ve milli sermayeye dayanan Trabzon ve Karadeniz Bankaları da faaliyet halindeydi. Trabzon Bankası, haftalık ve aylık taksitlerle başlayarak ilk olarak 11.250 lira sermaye ve "Trabzon Tasarruf ve İkras Sandığı Limitet Şirketi" unvanıyla teşekkül etmiş, 1928 yılında sermayesini 50.040 liraya çıkarmış ve bir sene sonra adını "Trabzon Bankası Limitet Şirketi"ne dönüştürmüştür, tahvil ve sermayesi ise 100 bin liraya yaklaşmıştır. Aynı tarihlerde Trabzon Bankası'na benzer bir oluşum daha yaşanmış ve yine bir grup müteşebbis tarafından yine yerli ve milli sermaye ile Karadeniz Bankası kurulmuştur.⁶³ Her iki teşebbüs de 1929 krizinden sonra küçülmeye başlamış ve İkinci Dünya Savaşı öncesinde kepenk kapatmak zorunda kalmıştır.

5. Trabzon'un Sıhhi Vaziyeti

Trabzon Valisi Refik Koraltan'a göre Cumhuriyetin ilk yıllarında Trabzon şehri, sahile paralel bir şekilde bina edilmiş olsa da sokakları gayri muntazam, caddeleri ise pek dardı. Denize dik caddeleri olmadığı için yaz mevsiminde şehrin havası pek sıcak olurdu. Trabzon'un havasında yaz-kış rutubet eksik olmaz ayrıca Ocak ve Şubat aylarında ise genellikle sis görülürdü.

⁶¹ Refik Koraltan Tarafından 1939 Yılında Dâhiliye Vekâleti'ne Yazılan Rapor, s.50.

⁶² Mehmet Akif Bal, "Trabzon'dan Dünyaya Açılan Bir Uluslararası Aile: Nemlizadeler", *İlkh Haber Gazetesi*, 4 Kasım 2012

⁶³ *Cumhuriyetin Onuncu Yılında İktisat Meyanında Trabzon*, s. 60

Havası bu şekilde olan Trabzon'da Boztepe Mahallesi'nin batısında 50 yataklı ve İdare-i Hususiye tarafından idare edilen bir hastane mevcuttur. Tekfurçayır (Erdoğan) Mahallesi'nde askeriye tarafından idare edilen 100 yataklı bir hastane daha vardır. Bunlara ek olarak Uzun Sokak'ta 20 yataklı ve röntgen cihazına da sahip Sıhhat Yurdu isminde özel bir hastane mevcuttur. Of, Vakfikebir, Maçka kazalarında beşer yataklı tedavi evleri bulunuyordu.

Refik Koraltan'ın verdiği bilgilere göre bu tarihlerde Trabzon'da 3 eczane vardı. Bunlardan birincisi Meydan'da idi ve Şifa ismini taşıyordu. Diğer Uzun Sokak'ta olup Ferah ismiyle biliniyordu. Sonuncusu ise Ortahisar semtinde faaliyet halinde olup İstanbul Eczanesi adıyla anılıyordu.⁶⁴

6. Trabzon'un Maarif Vaziyeti

Refik Koraltan'a göre Trabzon, Karadeniz sahilinde mühim bir mevkiye olmasına rağmen maarif işlerinde yeterince iyi durumda değildi. Cumhuriyetin ilanınının sonra ise okullaşmaya önem verilerek bu durum düzeltilmeye çalışılmıştı. Açılan mektep ve Millet Mektepleri sayesinde Trabzon'un zeki halkının en önemli ihtiyaçları giderilmeye çalışılıyordu. Koraltan'ın verdiği bilgilere göre Trabzon'da 432 mevcutlu bir lise, 290 mevcutlu bir öğretmen okulu, 127 mevcutlu bir ticaret ortaokulu bulunuyordu. 5 tanesi tam devreli ve 4 tanesi ise 3 sınıflı olmak üzere 9 ilkokul vardı. Bu okullara devam eden 2192 talebe ile birlikte merkezdeki orta ve ilk mekteplere devam eden talebe âdeti 3116'yı buluyordu. Köy ve kazalardaki 84 ilkokula devam eden 5910 talebe de bu sayıya ilave edildiğinde bütün vilayet dâhilinde mektebe devam eden öğrenci sayısı toplam öğrenci sayısı 10 bini buluyordu.⁶⁵

Sonuç

Taşrada görev yapan en önemli mülki amir olan valiler vazifeleri gereği buldukları şehri iyi tanımak zorundadırlar. Zira valiler sorumluluk sahalarındaki kentin kültürel durumunu, adet ve geleneklerini, sosyal ve ekonomik sorunlarını bildikleri ölçüde görevlerinde başarılı olurlar. Bu kapsamda 1938 yılında Trabzon'da valilik görevine atanan Refik Koraltan, ilk iş olarak Trabzon'un mevcut durumunu masaya yatırmıştır. Bir anlamda kentin fotoğrafını çeken Koraltan, sorunların tespitinin ardından çözüm arayışlarına girmiştir. Raporda verilen bilgilere bakılırsa Trabzon, nüfus yoğunluğu açısından Türkiye'nin en kalabalık vilayetlerinden biriydi. Buna karşın şehirde bu yoğunluğa yetecek miktarda istihdam alanı bulunmuyordu. Dolayısıyla bu dönemde Trabzon ekonomisi zor bir süreçten geçiyordu.

⁶⁴ Refik Koraltan Tarafından 1939 Yılında Dâhiliye Vekâleti'ne Yazılan Rapor, s. 64.

⁶⁵ Refik Koraltan Tarafından 1939 Yılında Dâhiliye Vekâleti'ne Yazılan Rapor, s. 58

Rapordan da anlaşılacağı üzere o günlerde Trabzon'da bulunan sanayi tesislerinin neredeyse tamamı fındık kırma fabrikası olup bunlar orta büyüklükte işletmelerdi. İşte bu noktada harekete geçen Koraltan, Trabzon'da yeni sanayi tesisleri kurulması için çalışmalara başlamıştır.

Refik Koraltan tarafından yazılan bu raporda dikkat çeken hususlardan biri de kentin ulaşım sorunlarıydı. Zira rapordan da anlaşıldığı kadarıyla Cumhuriyetin ilk yıllarında Trabzon'da modern bir liman bulunmuyordu. Ulaşım ancak iskeleler vasıtasıyla sağlanıyordu. Deniz yoluyla vilayete ulaşmak isteyenler ancak gemiyle ancak belli bir noktaya kadar gelebilirlerdi. Açıkta demir atan gemilerden çıkan yolcu veya ticari eşyalar, kayıklar sayesinde iskelelere taşınırdı. Bu durumu ortaya koyan Koraltan, kısa süren valilik görevi süresince Trabzon'a modern bir liman yapılması için elinden geleni yapmış, hemen her konuşmasında liman eksikliğini dile getirmiştir.

Kentin en önde gelen mülki amiri durumunda Koraltan, Trabzon'un mevcut sorunlarına çözüm arayanlara da destek olmuştur. Mesela Koraltan'ın valilik yaptığı dönemden evvel bazı Trabzonlu müteşebbisler, kendi imkânları ile oluşturdukları sermayelerini bir araya getirerek bir elektrik şirketi, iki de banka kurmuşlardı. Özellikle Trabzon ve Karadeniz Bankaları tamamen yerli sermaye ile oluşturulmuş varlıklardı. Bu iki kurumun tarihçesini ve o günkü mâli durumunu raporuna yansıtan Koraltan, Trabzonluların ticari zekâlarının bir ürünü olan bu oluşumları desteklemiştir.

Sonuç olarak Trabzon Valisi Refik Koraltan tarafından yazılan raporda verilen bilgilere bakıldığında, Cumhuriyetin ilk yıllarında Trabzon'un, sosyo-ekonomik sorunlarla boğuştuğu anlaşılmaktadır. Rapordan da anlaşıldığı üzere 30-40 yıl öncesine kadar Avrupalı devletlerin konsolosluklarının bulunduğu, limanına hemen her gün yabancı gemilerin demir attığı, İran'dan gelen kervanların mallarını boşalttığı, oluşan sermaye birikimi neticesinde entelektüel bir kitlenin var olduğu ve bu sayede sanattan spora, eğitimden sağlığa hemen her alanda Anadolu'nun en canlı şehirlerinden biri olan Trabzon, artık bu hareketliliği kaybetmişti.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 84.528.1
BCA, 030.18.01/ 83.45.13.
BCA, 030.18.1.2/57.70.16.

Sürelî Yayınlar

İstikbal Gazetesi

Ticari ve İktisadi Trabzon Rehberi Türkiye Salon ve İlanat Gazetesi, Amedi Matbaası,
İstanbul 1927.

T.C. Resmi Gazete

Vakit Gazetesi

Yeniyol Gazetesi

Zafer Gazetesi

Raporlar

Foreign Office, 1890, Annual Series, No: 689, *Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance*, Turkey, Report for the Year 1889 on the Trade of the Vilayet of Trebizond, London 1890, (By: T.B.Longworth).

Refik Koraltan Tarafından 1939 Yılında Dâhiliye Vekâleti'ne Yazılan Rapor, Yayınlanmamış Rapor, Trabzon 1939.

“Trabzon Vilayeti'ne Ait Malumat-ı İktisadiye ve İhsaiye, Trabzon Mıntıkası Ticaret Müdiriyeti'nin Ticaret Raporu”, *Ticaret Vekâleti Mecmuası*, Birinci Sene, Mayıs 1341, Numara 9, Öğüt Matbaası, İstanbul.

Basılı Eserler

Akandere, Osman, “Bir Demokrasi Beyannamesi Olarak “Dörtlü Takrir'in” Amacı ve Mahiyeti” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 9, Konya, 2003, s.5-28.

Arıkan, Mustafa, “27 Mayıs Anayasayı İhlal Davası İddianamesi Üzerine Bazı Tespit ve Düşünceler”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 74-84.

- Bal, Mehmet Akif, “Trabzon’dan Dünyaya Açılan Bir Uluslararası Aile: Nemlizadeler”, *İlkhaber Gazetesi*, 4 Kasım 2012.
- Çakıcı, Nurettin, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Trabzon’un Nüfusuna Dair Bir Değerlendirme”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4/6, 2018, s.331-345.
- Cumhuriyetin Onuncu Yılında İktisat Meyanında Trabzon*, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Şark Matbaası, Trabzon 1933.
- Genelkurmay Başkanlığı (Coğrafya Encümenliği), *Karadeniz Havzası Şimal Kısmı Tabii, Zirai, Beşeri, Baytari*, Cilt: 5, Genelkurmay Matbaası, Ankara 1936.
- Güler, İnci-Esra Sarıkoyuncu Değerli, “Bekir Refik Koraltan’ın Siyasi Hayatı (1889-1974)”, *Trabzon Çalışmaları Dergisi*, Aralık, Cilt: 1, Sayı: 1, 2021, s.61-73.
- Komisyon, 15.Yılda Trabzon (Doğuya En Kısa Yolun Kapısı), CHP Trabzon Halkevi Yayınları, Trabzon 1938.
- Küçükkuşurlu, Murat, “Cumhuriyet Devrinde Bir Milli Sanayi Örneği: Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketinin Kuruluşu”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2 (3), Güz, 2007, ss. 91-116.
- Sayıl, Mustafa Kemal, *Bir İş Bankalı'nın Öyküsü*, Kardeşler Matbaası, İstanbul 2004.
- TBMM Albümü*, Cilt: 1, TBMM Yayınları, Ankara 2010.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1927-1928*, Tabhane-i Amire Matbaası, İstanbul 1928.
- Türk Ticaret Salnamesi 1926-1927*, (1926), İstanbul
- Yıldırım, Özlem, “Refik Koraltan’ın Trabzon Valilik Görevi (1938-1939)”, *International Journal of Social Science*, Sayı: 65, 2018, s. 433-450.
- Yüksel, Erol, “Refik Koraltan”, *Atatürk Ansiklopedisi*, www.ataturkansiklopedisi.gov.tr, Atatürk Araştırma Merkezi, 2020.
- Yüzüncü Yılında TBMM (Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevi)*, TBMM Yayınları, Ankara 2020.